УДК 94(470+571)«1915»:929 М. Васильчикова

СУХУШИНА Олена Вікторівна
кандидат історичних наук, доцент
кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки
e-mail: pan4enko@mail.ru

МИРНА МІСІЯ ФРЕЙЛІНИ М. ВАСИЛЬЧИКОВОЇ 1915 РОКУ

Зазначено, що невдача «блискавичної» війни спонукала керівників кайзерівської Німеччини до пошуків сепаратного миру, насамперед із Росією, який міг би призвести до ліквідації Східного фронту. Висвітлено походження, стиль життя, родинні зв'язки і знайомства фрейліни Марії Васильчикової, що їх використали німецькі й австрійські політичні діячі для посередницької діяльності.

Показано, що М. Васильчикова після приватної бесіди в березні 1915 р. з представниками Німеччини й Австро-Угорщини оформила цю розмову двома листами до російського царя Миколи ІІ. На основі вивчення листів доведено, що німецькі представники планували переконати російську сторону у власному щирому прагненні припинити бойові дії та піти назустріч Росії в реалізації її зовнішньополітичних планів. Висвітлено позицію та реакцію імператора Миколи ІІ й міністра закордонних справ Росії С. Сазонова на першу спробу посередництва М. Васильчикової як на таку, що не заслуговує на увагу. В зв'язку з цим, на думку автора, до підготовки наступних звернень М. Васильчикової було залучено герцога Е.-Л. Гессенського і міністра закордонних справ Німеччини Г. фон Ягова. Підкреслено, що після зустрічі з ними М. Васильчикова звернулась з третім листом до російського царя, в якому переконувала його в мирних намірах Німеччини і просила направити для переговорів з німецько-австрійськими емісарами до нейтральних країн свого представника.

Зазначено, що поїздка М. Васильчикової до Петрограда у грудні 1915 р. була останньою її спробою переконати Миколу ІІ, С. Сазонова та імператрицю в миролюбності Німеччини й Австро-Угорщини щодо Росії. Вказано, що С. Сазонов нелюб'язно її прийняв, а імператор після резонансного розголосу в суспільстві наказав припинити її діяльність і вислати з Петербурга.

***Ключові слова**: М. Васильчикова, сепаратний мир, листи, С. Сазонов, Е.-Л. Гессенський, Г. фон Ягов, міністерство закордонних справ.*

Постановка проблеми

Воєнний конфлікт між Австро-Угорщиною та Сербією після Сараєвського вбивства 28 червня 1914 р. та пов'язаної з ним липневої кризи невдовзі переріс у європейський після того, як Німеччина оголосила війну 1 серпня – Росії, 3 серпня – Франції, а згодом у світову війну. Від серпня 1914 р. долю світу вже вирішували військові сили. Від початку війни всі основні держави сподівались на швидкий розгром супротивника, але спроби завершити війну одним ударом спричинили величезні жертв і війна затяглась на невизначений період.

Згідно німецькому плану – плану «блискавичної» війни (Шліффена) – Німеччина мала впродовж першого місяця війни здобути швидку перемогу на Західному фронті над Францією, а далі перекинути всі сили на Східний – для боротьби з Росією.

Вже восени 1914 р. для Німеччини стало очевидним, що план Шліффена не дав очікуваних результатів. Війна на два фронти вела Німеччину до виснаження і зробила сподівання на перемогу нереальними. Начальник Генерального штабу Німеччини Е. фон Фалькенгайн 18 листопада 1914 р. висловив власну концепцію виходу з безперспективної ситуації війни з силами супротивника, що переважали на двох фронтах: антантівську коаліцію слід розколоти, а для цього обов'язковим є сепаратний мир, який бажано укласти з Росією на компромісних умовах [1, 13–14]. Керівництво країни думало і про сепаратний мир із Францією, але перші спроби переговорів з Парижем не дали жодних результатів, і що більше зникали сподівання на сепаратний мир на Заході, то більше зростало очікування угоди з царем. В листі до герцога Ернста-Людвига фон Гессенського кронпринц Вільгельм 6 лютого 1915 р. писав: «Я вважаю, що укладення сепаратного миру з Росією є абсолютно необхідним… Чи не могли б Ви встановити контакти з Нікі (царем) і порадити йому домовитися з нами полюбовно?» [2, 181].

Німці розпочали пошуки контактів з вищим російським керівництвом через нейтральні країни, дипломатичні, торгівельні, родинні та інші канали. Їхню увагу привернули представники російської аристократії, яких війна застала в Німеччині та Австро-Угорщині. Поміж них була і фрейліна Марія Васильчикова, чиї спроби донести мирні пропозиції Центральних держав Росії були незначним епізодом у їхньому зондуванні можливостей сепаратного миру, але цікавим тим, що вона безпосередньо зверталась до вищих керівників Російської держави.

Мирну місію фрейліни М. Васильчикової було відображено в низці мемуарних публікацій. Про її посередництво писали французький і британський посли в Росії М. Палеолог [3] і Дж. Бьюкенен [4], голова імператорської палацової охорони О. Спиридович [5], співробітник Ставки Верховного Головнокомандувача, а після війни історик, журналіст та публіцист М. Лемке [6], посол Великої Британії у Франції Ф. Берті [7], близька подруга російської імператриці Г. Вирубова [8], російський історик, публіцист, емігрант С. Мельгунов [9]. У радянській історіографії одним із перших досліджень, присвяченим мирній місії М. Васильчикової була книга В. Семенникова [10], її посередницькі зусилля розглянено в контексті маневрів Центральних держав у монографіях Н. Євдокимової [11] та О. Соловйова [12], у статтях К. Шацилло [13], І. Дьяконової [14] – із критичними оцінками позиції Миколи ІІ і так званої «придворної камарильї».

Аналіз останніх публікацій істориків

Дослідження сучасних російських авторів О. Боханова [15], Н. Старікова [16], П. Мультатулі [17], фундаментальна колективна робота Інституту всесвітньої історії РАН [18], і монографія А.Уткіна [19], присвячені Першій світовій війні, а також публікації М. Бикова [20] та І. Лукоянова [21] доводять, що царизм не міг піти на сепаратний мир.

В українській історіографії посередницька миротворча діяльність М. Васильчикової розглядається в коментарях до хрестоматії з міжнародних відносин напередодні й у період Першої світової війни 1914–1918 рр.[22].

Метою статті є з'ясувати основні етапи, зміст мирної місії Марії Васильчикової та її результати.

Виклад основного матеріалу

Марія Олександрівна Васильчикова (1859–1934 рр.) від вісімнадцяти років була фрейліною російської імператриці Олександри Федорівни і близькою подругою її сестри Єлизавети. Активної ролі при царському дворі вона не мала, але була відомою підтримкою родинних зв'язки з австрійськими та російськими аристократами і знайомством з багатьма впливовими людьми Європи.

Під час війни М. Васильчикова залишилася жити в Австрії у власному маєтку «Глогніц» поблизу Відня. 1915 р. вона була незаміжньою огрядною жінкою за п'ятдесят років і вела активне світське життя. Незважаючи на війну у її маєтку часто відбувалися прийоми й різні заходи [20].

Залучення М. Васильчикової до «делікатної» місії почалось з візиту до неї, як вона сама вказувала, «двох німців і одного австрійця» [23, 445]. За результатами приватної бесіди з ними М. Васильчикова 10 березня (25 лютого) 1915 р. з австрійського міста Клейн-Вартенштейн по каналах листування імператриці Олександри Федорівни звернулася до Миколи ІІ з листом. Імена і посади своїх «кураторів» вона не називала, лише зазначила, що вони «не дипломати й люди поважні, котрі особисто знайомі і мають зв'язки з керівниками Австрії й Німеччини» [23, 445].

В листі, сповненому славословлень на адресу царя, вона писала, що її просили довести, якщо це можливо його величності, що тепер всі, хто воює, перебувають в рівному становищі, і чи не погодиться він – володар найбільшого царства у світі – бути не лише царем переможної раті, а й царем миру; іншими словами виступити з ініціативою миру. При цьому нагадала, що саме за ініціативи Миколи ІІ було скликано в свій час Гаазький мирний конгрес. Ні в Австрії, ні в Німеччині, ішлося в листі, не мають жодної ненависті проти Росії, тут усвідомлюють хоробрість і якості російських армій, але також і те, що тепер все гине:

гинуть люді, багатства країн, гине торгівля, гине добробут, загрожує жовта раса, проти якої стіна одна – Росія. В обох країнах (Австро-Угорщині та Німеччині – *О. С.*) існує велика партія за мир. Знаючи, що Константинополь і Протоки завжди були заповітною мрією російських імператорів, авторка обіцяла: варто російському цареві забажати – і прохід через Дарданелли буде вільним. Повторюючи твердження про відсутність в Австро-Угорщині та Німеччині ненависті до Росії, а також озлобленості до Франції і Японії, адресат зазначав, що існує «ненависть величезна до Англії». Насамкінець М. Васильчикова висловила думку про бажаність відрядження «довіреної, близької особи» царя в одну з нейтральних держав для зустрічі з названими трьома впливовими людьми [23, 445–446]. На думку радянської дослідниці Н. Євдокимової, особа австрійця-візитера М. Васильчикової в її маєтку є невідомою, із німців же, імовірно були принц Віктор Ізембург й Клевинг, котрі мали ділові зв'язки в Росії [11, 55].

22 березня 1915 р. лист М. Васильчикової було передано Миколі ІІ, котрий направив його на ознайомлення в міністерство закордонних справ. Відправляючи його, Олександра Федорівна повідомляла: «Надсилаю тобі листа Маші із Австрії, якого її просили тобі написати на користь миру» [24, 39]. С. Сазонов визнав лист таким, що «не заслуговує на відповідь» [24, 40]. Однак начальник канцелярії міністерства закордонних справ М. Шиллінг, ймовірно за вказівкою міністра, підготував проект листа-відповіді на ім'я М. Васильчикової, в якому зазначав, що час для переговорів з Німеччиною «вочевидь, ще не настав». Щодо Австро-Угорщини, то «Росія могла б погодитись обговорити з нею питання про укладення окремого миру, до якого примкнули б і союзники Росії. Для цього, однак, треба насамперед, щоб звернення Австро-Угорщини до Росії мало більш визначений і офіційний характер, ніж те, яке ви передали в листі до государя імператора» [24, 42]. Отже можливість переговорів з одним із союзників Німеччини в принципі не відкидалась. Однак цей проект так і не було відправлено М. Васильчиковій.

Не дочекавшись відповіді на перший лист, М. Васильчикова 30 (17) березня 1915 р. підготувала другий безпосередньо Миколі ІІ, в якому зазначала: «Мого першого листа надіслала через її величність (Олександру Федорівну – *О. С.*), а це беру сміливість прямо надіслати вам, государ!» [24, 57].

Крім славословлень, уже відомих із першого листа, фрейліна повідомляла, що ті три особи, які відвідували її, просили довести до імператора, буцімто «із найсекретнішого джерела відомо, що Англія має намір залишити собі Константинополь і створити на Дарданеллах новий Гібралтар, і що тепер ведуться таємні переговори Англії з Японією, аби віддати останній Маньчжурію. Якщо цар погодиться на мир, йому підуть назустріч і питання про Дарданелли буде вирішено на користь Росії» [24, 56].

Отже, М. Васильчикова та її «куратори» в другому листі вирішили посилити тиск на болючу точку Миколи ІІ. Річ у тім, що на цей час Дарданелльська операція Англії та Франції, яку вони розпочали 6 (19) лютого 1915 р., посилила підозри Росії щодо того, що союзники мають намір вирішити проблему Константинополя і Чорноморських протоків без Росії і не на користь її. Як зазначав у своїх спогадах С. Сазонов, йому була «неприємна можливість захоплення Протоків і Константинополя … силами союзників, а не російськими військами і Чорноморським флотом» [26, 288]. Не відомо, як би вони повелись після цього. У пам'ятній записці 19 лютого (4 березня) 1915 р. Англії та Франції російське міністерство закордонних справ заявляло: «Питання про Константинополь і Протоки має бути вирішено відповідно до одвічних прагнень Росії. Будь-яке рішення буде недостатнім і нетривким у разі, якщо місто Константинополь, західний берег Босфору, Мармурового моря і Дарданелл, а також Південну Фракію до лінії Енос-Мідія не буде надалі включено до складу Російської імперії. Так само і через стратегічну необхідність частина азійського узбережжя в межах між Босфором, річкою Сакарією і пунктом, що його треба визначити на березі Ісмідської затоки, острови Мармурового моря, острови Імброс і Тенедос має бути включені до складу імперії» [27, 118–119]. Занепокоєння російського керівництва викликало і те, що в Англії припускали залучення до Дарданелльської операції грецьких військово-морських сил. Грецькі мегалісти

також претендували на Константинополь. Поширювались й інші чутки: англійський посол у Франції Ф. Берті писав 26 лютого 1915 р. у щоденнику, що в Парижі «вважають доцільним щоб Англія і Франція … зайняли Константинополь раніше, ніж Росія, аби московіт не мав можливостей цілком самостійно вирішувати питання цього міста і Протоків» [7, 50]. Він же 2 березня відмічав, «що Німеччина робить енергійні спроби відірвати Росію від її союзників» і вказував на «певну нервовість, яка посилиться, якщо Росія буде невдоволена позицією Франції та Англії з константинопольського питання» [7, 51]. У Берліні, вочевидь, знали про ці суперечності й вирішили скористатися ситуацією, аби вбити клин у союзні відносини держав Антанти. Побоювання втратити російського союзника змусила Англію і Францію роз'яснити свою позицію щодо Греції і дати згоду на передання Константинополя і Протоків Росії. У пам'ятній записці російському МЗС британське посольство 6 березня (21 лютого) 1915 р. повідомляло, що британський уряд «ніколи не розглядав питання про анексію на користь Греції жодної частини Протоків. Смірна – якраз та частина турецької території, яку вважали компенсацією Греції… Греція не повинна мати опори на Протоках, що б суперечило російським інтересам» [27, 119–120]. А у відповідь на наведену вище ноту Росії від 19 лютого (4 березня) Англія нотою 12 березня, а Франція вербальною нотою 10 квітня офіційно дали згоду щодо Константинополя і Протоків за умови, що війну буде доведено до переможного кінця, а Франція та Англією здійснять свої плани на Сході та в інших місцях [27, 124; 27, 134]. Отже, проблема Константинополя і Протоків як приманка Центральних держав для Росії відпала. Вочевидь, не сприйняли в російському керівництві і нагадування про Маньчжурію та загрозу «жовтої раси». Кайзерівська політика спрямувати зусилля Росії на Далекий Схід була тут відомою ще від початку XX ст. і її наслідки добре знали.

Наступні дії М. Васильчикової та її «натхненників» слід витлумачувати, на нашу думку, з урахуванням тих змін, що сталися за Західному і Східному фронтах. Після безрезультатного англійсько-французького наступу в Шампані 16 лютого – 18 березня 1915 р. німецьке командування дійшло висновку про достатню стійкість свого Західного фронту і, враховуючи складне становище австро-угорського союзника, вирішило передислокувати із Заходу для прориву російського фронту 11-у армію генерала фон Макензена [28, 139]. В результаті німецького наступу на Східному фронті навесні – влітку 1915 р. російські війська було витіснено з більшої частини Галичини, з Польщі, Литви, частини Латвії та Білорусії. Російська армія від початку війни вже втратила 3,5 млн. вбитими, пораненими і полоненими [29, 174]. Але стратегічний задум німецького верховного командування щодо оточення і знищенню російських армій не було реалізовано. На середину жовтня 1915 р. фронт остаточно стабілізувався і обидві сторони перейшли до позиційної війни. Тож, незважаючи на значні успіхи Німеччини, вона мала, як і раніше, небезпечну перспективу війни на два фронти, і сепаратний мир з Росією здавався німецькому керівництву єдиним виходом. На цей час Німеччина вже залучила низку каналів для його зондування. Також не припинилися спроби використати М. Васильчикову.

Третього листа М. Васильчикова відправила Миколі II 27 (14) травня 1915 р. з Берліна, куди її привезли під приводом дозволу зустрічі з племінником – німецьким полоненим, а по суті, як повідомляла фрейліна, аби вона могла переказати цареві «розмови, що їх тут мала», вона мала цілковиту свободу, всілякі права «з відома імператора Вільгельма». За словами М. Васильчикової, до неї не раз приїздив міністр закордонних справ Г. фон Ягов, за бажанням і з відома якого вона викладає в листі зміст їхніх розмов [25, 34]. Фрейліна також мала зустріч із великим герцогом Е.-Л. Гессенським – братом російської імператриці. В цьому листі царя знову переконували щодо мирних намірів Німеччини, щодо єдності економічних і політичних інтересів Росії з Німеччиною та Австрією і щодо протилежності цілей Росії та Англії. Англія, мовляв, «ніколи не була справжнім другом своїх союзників», а «Росія значно більше б виграла, якби вона уклала хороший мир з Німеччиною, навіть з питання Дарданелл» [25, 36]. Новим у листі був акцент на тому, що німці зацікавлені в потужній і монархічній Росії, а затягнення війни є небезпечним для династії. Враховуючи той факт, що на цей час німецькі війська окупували Польщу, авторка листа намагалася

заспокоїти Миколу ІІ і підкреслювала, що в Німеччині «не помишляють про створення нового польського королівства, яке стало б джерелом чвар» [25, 37]. Це було відвертою неправдою. Вказала М. Васильчикова і на «добре» ставлення німців до російських військовополонених, яких за її даними в Німеччині було 5,5 тис. офіцерів і 525 тис. солдат і кількість їхня зростала. Остання частина речення містила очевидний натяк [25, 38–39]. Наприкінці листа фрейліна знову просила відрядити «довірену особу» царя до нейтральної держави для переговорів [25, 39]. Цей лист також не мав відповіді.

Тим часом улітку 1915 р. в Росії дедалі більше посилювались чутки про можливість укладення сепаратного миру з Німеччиною, причому, в зв'язку з поразками на фронті, миру невигідного для Росії. Це змусило С. Сазонова не раз спростовувати такі чутки, зокрема представникові газети «Таймс» 3 серпня 1915 р. [30, 183–184], іншим представникам преси 9 серпня того ж року [10, 30].

Наприкінці листопада 1915 р. М. Васильчикова отримала з Росії повідомлення про смерть матері і звернулась до австрійської влади з клопотанням про дозвіл виїхати до Петрограда. Ця поїздка була другим етапом мирної місії фрейліни. Від'їзд було дозволено за умови подовження її мирної місії. До Росії вона діставалася через Стокгольм, де за старим знайомством мала зустріч із російським посланником у Швеції А. Неклюдовим, під час якої озвучила вже відомі пропозиції та інші «навіяні їй нісенітниці», явно «непатріотичного спрямування» [22, 487]. 15 (2) грудня 1915 р. М. Васильчикова прибула до штабу 6-ї армії Північного фронту, де її допит було проведено за інструкцією начальника штабу Верховного головнокомандувача М. Алексєєва: «Пропустити можна. Допит провести можна, а огляд – лише за сумнівів. Немає необхідності принижувати, якщо в цьому не буде потреби» [6, 369–370].

По приїзду у Петроград М. Васильчикова з німецьким паспортом оселилась у готелі. С. Сазонов прийняв М. Васильчикову 18 (5) грудня. На цьому прийомі, як зазначено в щоденному записі міністерства закордонних справ, вона розповіла про те, що писала в листах імператорові, зокрема, «що німці й австрійці не відчувають до росіян жодної ворожнечі, що їх втягнено у війну проти волі і що, хоча вони сильні у всіх сенсах і їхній успіх є безсумнівним, вони готові укласти з нами мир, якщо лише ми простягнемо їм руку й погодимося на їхні справедливі вимоги. У протилежному разі вона пророчила нам усілякі нові лиха». М. Васильчикова вручила С. Сазонову записку, яку вона склала на основі розмови з великим герцогом Е.-Л. Гессенським, у якого вона була в Дармшдадті, і два листи від нього до Миколі ІІ та імператриці Олександрі Федорівні [22, 488].

Записка фрейліни містила думки про миролюбність Німеччини й Австро-Угорщини та відсутність їхньої «будь-якої ненависті до Росії», про підступність Англії, де «народ, міністри, зрештою всі проти Росії», про зраду Болгарії, «яка приєдналась до ворогів Росії», про вагання Румунії і Греції та прохання великого герцога Гессенського погодитись на початок мирних переговорів з німецьким посланцем. Антианглійський акцент було посилено повідомленням про те, що нібито «вже два – три тижні Англія робить дуже великі аванси для укладення сепаратного миру з Німеччиною». Далі детально було розвинено антианглійську тематику в сенсі докорінної ворожості Великої Британії до Росії. С. Сазонов на щодо цього висловив думку, що «міцний мир є можливим лише за таких умов, які в цю хвилину Німеччина навряд чи прийме, а тому тут мають твердий намір довести боротьбу до завершення» [22, 489].

Вельми примітними є завершальні слова записки: «Якщо російський імператор не хоче слухати про переговори, то з німецького боку буде здійснено нові плани проти Росії… У Німеччині є 800 тис. чоловіків, які ще не були на фронті, чоловіків від 18 до 30 років, цілком готових до дій» [22, 490].

Лист Е.-Л. Гессенського Миколі ІІ не становить особливого інтересу, він містить дуже люб'язну характеристику, своєрідну протекцію посередницькій діяльності М. Васильчикової. Він писав: «Вона може розповісти тобі багато цікавих фактів, про які ми з нею разом говорили, і які, я впевнений, ти із задоволенням вислухаєш» [22, 491]. Однак така рекомендація не вплинула на оцінку її місії: імператор не зустрівся з нею і відповіді не було.

Про візит М. Васильчикової до Петербурга стало відомо не лише цареві та його близькому оточенню. Ставлення громадськості Петербурга до нього не було однозначним. Була поширена думка, яку приписують голові Держдуми М. Родзянкові, що М. Васильчикова – шпигунка, зрадниця, клопочеться заради сепаратного миру з Німеччиною і має зв'язки з імператрицею. Як писав О. Спиридович, «із приїзду Васильчикової вчинили скандал, яким через її голову били по Імператриці» [5, т. 2, гл.17]. На засіданні Державної Думи в середині грудня 1915 р. М. Родзянко заявив, що влітку він отримав листа від М. Васильчикової, де вона пропонувала йому «поширити чутки про необхідність сепаратного миру в зв'язку з тяжким становищем Росії тощо». І хоча доказів отримання листа він не навів, О. Гучков і близьке до нього коло осіб, озвучили цю історію з високих трибун [30, 269].

Микола ІІ був украй невдоволений такими розмовами й наказав міністрові внутрішніх справ О. Хвостову ліквідувати всю справу, а М. Васильчикову, за якою було встановлено спостереження, вислати з Петербурга [5]. Її позбавили звання фрейліни і вислали до Чернігівської губернії «із зобов'язанням перебувати там у маєтку сестри» [22, 491].

Про інцидент з М. Васильчиковою російський МЗС повідомив англійським союзникам [22, 491–492]. Але в Англії, з огляду на погіршення становища в Росії, дедалі більше переймалися питанням, чи не зможуть німці «змусити Росію погодитись на сепаратний мир» [22, 492]. Це занепокоєння зросло після призначення 7 (20) січня 1916 р. новим головою Ради міністрів Б. Штюрмера, якого в Лондоні вважали схильним до сепаратного миру з Німеччиною.

Після лютневого перевороту в Росії М. Васильчикову було реабілітовано, вона повернулася до Австрії, допомагала російській білій еміграції. Вмерла в 1934 році.

Висновки

Спроби керівників Німеччини, спрямовані на досягнення таємних домовленостей з царською владою Росії через наближену до двору фрейліну М. Васильчикову, втім як і через інших емісарів, виявились безрезультатними. Втім, в історії з М. Васильчиковою виникає низка запитань. Чому кожен із її трьох листів приймали, їх читали Микола ІІ і С. Сазонов, але відповіді не давали? Чому не можна було категорично не прийняти уже перший і заявити про це? Вочевидь, що самим фактом прийому листа давали можливість звернутися з наступними. Можливо це було пов'язано з метою тиску на союзників, аби зробити їх зговірливішими з питання Константинополя і Протоків. Справді, саме в час перших двох листів Англія і Франція дали згоду на вимоги Росії. Необхідність обіцянки їх Німеччиною Росії відпала, а більше нагальних питань, пов'язаних із німецьким захопленням 1915 р. великих російських територій на Заході, в третьому листі німці, крім туманних натяків на польське питання, не ставили. Викликає запитання і вкрай велика увага до персони фрейліни під час її в'їзду на територію Росії, прийом її С. Сазоновим та позиція Миколи ІІ. Він категорично відмовився прийняти М. Васильчикову, але водночас сам факт його зустрічі наприкінці лютого – на початку березня, а далі двічі в липні 1915 р. з іншим німецьким емісаром Х. Н. Андерсеном попри те, що цар відхилив пропозицію про укладення сепаратного миру, наводить на думку, що двері для наступних демаршів німців залишали немовби напіввідчиненими. Чому Микола ІІ рішуче наказав вислати М. Васильчикову із Петрограда? На тлі антинімецьких настроїв у Росії, глибоко враженій поразками на Західному фронті восени і влітку 1915 р., не могли не звернути уваги в пошуках їхніх причин на родинні зв'язки імператриці та окремих царських сановників з Німеччиною. Саме вони давали привід для підозр щодо існування при дворі «німецької партії» та на її схильність до порозуміння з Німеччиною. Листування фрейліни з Олександрою Федорівною, її листи з ворожої країни з пропозицією налагодження мирних відносин, приїзд до Петрограда спричинили поширення чуток про змову на чолі з імператрицею. Це й зумовило прийняття вказаного рішення Миколою ІІ. Всі ці питання, а також причина невідправлення листа-відповіді, що його підготував М. Шиллінг, потребують, на нашу думку, дальших досліджень.

Література

1. Фалькенгайн Э. фон. Верховное командование 1914–1916 годов в его важнейших решениях / Э. фон Фалькенгайн ; пер. с нем. – М. : Кучково поле, 2014. – 336 с.
2. Ціт. по Земан З. Парвус – купец революции / З. Земан, В. Шарлау. – Нью-Йорк : Телекс, 1991. – 330 с.
3. Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны / М. Палеолог ; пер. с фр. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 240 с.
4. Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата: Воспоминания, мемуары / Дж. Бьюкенен. – М.; Мн.: Харвест, 2001.– 400 с.
5. Спиридович А. И. Великая Война и Февральская Революция 1914–1917 гг. / А. И. Спиридович. – М. : Директ-Медия, 2015. – 1290 с. – Електронний ресурс http: // rushistory.org/knigi/velikaya-vojna-i-fevra lskaya-revolyutsiya-1914-1917-gg.html
6. Лемке М. К. 250 дней в царской ставке 1914–1915 / М. К. Лемке. – Мн. : Харвест, 2003. – 448 с.
7. Берти, лорд. За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже. 1914–1919. / Ф. Л. Берти; пер. с англ. – М.; Л. : Гос. изд-во, 1927. – 230 с.
8. Танеева (Вырубова) А. А. Страницы моей жизни / А. А. Вырубова. – М. : Благо, 2000. – 320 с.
9. Мельгунов С. П. Легенда о сепаратном мире (канун революции) / С. П. Мельгунов. – Париж, 1957. – 505 с.
10. Семенников В. П. Политика Романовых накануне революции (от Антанты к Германии). По новым документам / В. П. Семенников. – М-Л. : Гос. изд-во, 1926. – 247 с.
11. Евдокимова Н. П. Между Востоком и Западом. Проблемы сепаратного мира и маневры дипломатии австро-германского блока в 1914–1917 гг. / Н. П. Евдокимова. – Л. : Издательство ЛГУ, 1985. – 166 с.
12. Соловьев О. Ф. Обреченный альянс. Заговор империалистов против народов России: 1914–1917 гг. / О. Ф. Соловьев. – М. : Мысль, 1986. – 260 с.
13. Шацилло К. В. К попыткам сепаратных переговоров во время Первой мировой войны (март – май 1915 г.) / К. В. Шацилло // Вопросы истории. – 1970. – № 9. – С. 105–112.
14. Дьяконова И. А. Сепаратные контакты царской России и кайзеровской Германии в Первую мировую войну / И. А. Дьяконова // Вопросы истории. – 1984. – № 4. – С.83–90.
15. Боханов А. Н. Николай II / А. Н. Боханов. – М.: Вече, 2008. – 528 с.
16. Стариков Н. С. 1917. Разгадка «русской» революции / Н. С. Стариков. – СПб. : Питер, 2012. – 510 с.
17. Мультатули П. Внешняя политика императора Николая II (1894–1917) / П. Мультатули. – М. : Издательство «ФИВ», 2013. – 840 с.
18. Мировые войны XX века: в 4 кн. Кн. 1. Первая мировая война. Ист. очерк / Отв. ред. Г. Д. Шкундин. – М. : Наука, 2002. – 686 с.
19. Уткин А. И. Первая мировая война / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 592 с.
20. Быков М. Миссия фрейлины Маши В. Забытые страницы Великой войны. – Електронний ресурс http://pochta-polevaya.ru/aboutarmy/history/zabytyye-stranitsy-velikoy-voynyy/a239707.html
21. Лукоянов И. В. Россия и сепаратный мир (1914–1917 гг.): из внешнеполитической во внутриполитическую проблему / И. В. Лукоянов // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. – 2014. – С. 80–93.
22. Міжнародні відносини напередодні й у період Першої світової війни 1914–1918 рр. (у документах і спогадах сучасників). Хрестоматія / Автори-укладачі О. І. Овчаренко, О. В. Сухушина. – Черкаси : Вертикаль, 2016. – 708 с.
23. Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и Временного правительств 1878–1917 гг. – Серия III. 1914–1917. – М.; Л. : Гос. соц-экон. изд-во, 1935 (далі – Международные отношения в эпоху империализма). – Т. 7. ч. 1. 14 января – 23 мая 1915 г. – 568 с.
24. Международные отношения в эпоху империализма. – Т. 7. ч. 2. 14 января – 23 мая 1915 г. – 535 с.
25. Международные отношения в эпоху империализма. – Т. 8. ч. 1. 24 / 11 мая – 16 / 3 октября 1915 г. – 578 с.
26. Сазонов С. Д. Воспоминания / С. Д. Сазонов. – Мн. : Харвест, 2002. – 368 с.
27. Раздел Азиатской Турции: по секретным документам б. Министерства иностранных дел. – М. : Литиздат НКИД, 1924. – 383 с.
28. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 / Э. Людендорф. – М. : АСТ, Мн. : Харвест, 2005. – 800 с.
29. Емец В. А. Очерки внешней политики России в период Первой мировой войны. Взаимоотношения России с союзниками по вопросам ведения войны / В. А. Емец. – М. : Наука, 1977. – 368 с.
30. Первая мировая война в оценке современников: власть и российское общество. 1914–1918: в 4 т. – М. : Политическая энциклопедия, 2014. – Т. 1. Эволюция взглядов. – 636 с.

Literature

1. E. von, Falkenhayn. (2014). The High Command of 1914–1916 in its important decisions M.: Kuchkovo field. 336 (in Russ.)
2. Tsit, by Z. (1991). Zeman. Parvus – Merchant of Revolution / Z. Zeman, V. Sharlay. New York: Telex. 330(in Russ.)
3. Paleolog, M. (1991). Tsarist Russia during World War II. M.: Internat. relationship, 240 (in Russ.)
4. Buchanan, J. (2001). Memoirs of a diplomat: Memories, memoirs. M.; Mn .: Harvest, 400 (in Russ.)

5. Spiridovich A. I. (2015). Great War and the February Revolution of 1914–1917. M.: Direct Media. 1290. – E-resource – http: // rushistory.org/knigi/velikaya-vojna-i-fevralskaya-revolyutsiya-1914–1917-gg.html (in Russ.)
6. Lemke, M. K. (2003). 250 days in Tsarist rate 1914–1915. Mn.: Harvest, 448 (in Russ.)
7. Bertie, Lord. (1927). Behind the scenes of the Entente. Diary of the British Ambassador in Paris. 1914–1919. Bertie; transl. from English. M.; L.: State. Publishing House, 230 (in Russ.)
8. Taneyev (Vyrubova) A. A. (2000). Pages of my life / A. Vyrubova. M.: Good. 320 (in Russ.)
9. Mel'gunov, S. P. (1957). Legend of a separate peace (the eve of the Revolution) / S. P. Mel'gunov. Paris. 505.
10. Semenikov, V. P. (1926). Romanovs' Policy on the eve of the revolution (by the Entente against Germany) new documents. M.-L.: State. Publishing House, 247 (in Russ.)
11. Dyakonova, I. A. (1984). Concluding separate contacts Tsarist Russia and Imperial Germany in World War I. *Questions of history*. *4*, 83-90 (in Russ.)
12. Evdokimova, N. (1985). Between East and West. Problems of separate peace diplomacy and maneuvers of the Austro-German bloc in the 1914–1917 biennium. L.: LSU Press, 166 (in Russ.)
13. Solovyov, O. (1986). Doomed Alliance. The conspiracy of the imperialists against the peoples of Russia: in 1914–1917. M.: Thought, 260 (in Russ.)
14. Shatsillo, K. V. (1970). Attempts to separate negotiations during the First World War (March – May 1915). *Questions of history*, *9*, 105–112 (in Russ.)
15. Bokhanov, A. N. (2008). Nicholai II. M.: Veche, 528 (in Russ.)
16. Starikov, N. S. (2012). 1917. The answer is «Russian» Revolution. SPb.: Peter, 510 (in Russ.)
17. Multatuli, P. (2013). Foreign Policy Emperor Nicholai II (1894–1917). M.: «FIV» Publishing House, 840 (in Russ.)
18. The World Wars of the twentieth century: in 4 Vol. Bk. 1. (2002).The First World War. East. Essay. Moscow: Nauka, 686 (in Russ.)
19. Utkin, A. I. (2001). The First World War. M.: Algorithm, 592 (in Russ.)
20. Bykov, M. Mission of honor Masha V. Forgotten pages of the Great War. – E-Resource – http://pochta-polevaya.ru/aboutarmy/history/zabytyye-stranitsy-velikoy-voynyy/a239707.htmz (in Russ.)
21. Lukoyanov, I. V. (2014). Russian separate peace (1914–1917.): From foreign policy in the internal political problem. *Herald of Vyatka State University of Humanities*, 80–93 (in Russ.)
22. International relations before and during the First World War, 1914–1918 (2016). (In documents and memoirs of contemporaries). Readings / Authors-compilers A. I. Ovcharenko, O. V. Suhushyna. Cherkasy: Vertical, 708.
23. The International relations in the era imperialism (1935, 1915). Documents from royal archives and Provisional Government 1878–1917 biennium. Series III. 1914–1917. M.-L.: Publishing House, (hereinafter – The International relations in the era imperialism). T. 7. ch. 1. 14 January – 23 May, 568 (in Russ.)
24. The International relations in the era imperialism(1915). T. 7. ch. 2. 14 January – 23 May, 535 (in Ukr.)
25. The International relations in the era imperialism (1915). T. 8. ch. 1. 24 / 11 May – 16 / 3 October, 578 (in Ukr.)
26. Sazonov, S. D. (2002). Memories. Mn.: Harvest, 368 (in Russ.)
27. Asian Turkey Section: for secret documents used (1924). Ministry of Foreign Affairs. M.: Litizdat People's Commissariat, 383 (in Russ.)
28. Ludendorff, E. (2005). My memories of the war 1914–1918. M.: AST, Mn.: Harvest, 800 (in Russ.)
29. Yemets, V. A. (1977). Essays on Russian foreign policy in the period of the First World War. Relations between Russia and its allies on matters of war. M.: Nauka, 368 (in Russ.)
30. The First World War in the assessment of his contemporaries: the power and the Russian society. 1914–1918: Vol. 4. M.: Political Encyclopedia, 2014. Vol. 1. Evolution of opinions, 636 (in Russ.)

SUHUSHYNA Olena Victorovna,
Cand. Sc. (History), Senior Lecturer in Archeology
and Specialized Historical Studies
e-mail: pan4enko@mail.ru

MAID OF HONOR M. VASILTCHYKOVA'S PEACE MISSION IN 1915

It is noted that the failure of «lightning war» led managers of Kaiser's Germany to seek a separate peace, especially with Russia, which could lead to the elimination of the Eastern Front. The article deals with the origin, lifestyle, family relationships and acquaintances of Princess Maria Vasilchikova, that were used by German and Austrian politicians for mediation.

It is shown that in March 1915 after a private conversation with representatives of Germany and Austria-Hungary M. Vasilchikova issued their conversation in two letters to the Russian Tsar Nicholai II. On the basis of letters, it was proved that the plans of the German representatives had to convince the Russian side in their own sincerity to cease hostilities and to meet Russia in resolving its foreign policy agenda. The article deals with the position and reaction of Nicholai II and Russian Foreign Minister S. Sazonov to the first attempt of M. Vasilchikova's mediation as one that does not deserve attention. The second stage of M. Vasilchikova's peace mission associated with participation of Duke Ernst of Hesse and Germany's Foreign Minister Gottlieb von Jehovah has been analyzed. It was underlined that after meeting with them

Vasilchikova M. appealed to the third letter to the Russian Tsar, which urged its peaceful intentions of Germany and asked for direct talks with the German-Austrian emissaries on the neutral country of his representative.

The author indicated that M. Vasilchikova's trip to Petrograd in December 1915 was the last attempt to convince Nicholai II, S. Sazonov, and Empress in peaceable dispositionof Germany and Austria-Hungary to Russia. The article highlights that S. Sazonov disobligingly accepted it, and the Emperor after aresonant publicityordered to cease its activities and expelled from St. Petersburg.

***Keywords**: M. Vasilchikova, separate peace, letters, S. Sazonov, E. of Hesse, G. von Jehovah, the Ministry of Foreign Affairs.*

Надійшла до редакції 07. 11. 2016
Затверджена до друку 25. 11. 2016